

ईश्वरस्य कृतयः क्रियाः च

प्रश्नः— ज्ञानम्, इच्छा, कृतिः, क्रिया इति क्रमः जीवात्मनः | 'इदं फलम्' इति ज्ञानं, तदधिकृत्य इच्छा, एवं फलविषयिणी कृतिः—
एतादृशक्रमः जीवात्मनः | ईश्वरस्य ज्ञानम्, इच्छा, कृतिः च नित्या, अतः क्रियार्थं तादृशक्रमः न भवति | परन्तु ईश्वरस्य ज्ञानम्, इच्छा,
कृतिः च नित्या इति चेत्, तर्हि किमर्थं तस्य प्रत्येकं क्रिया न नित्या ? बीजात् अङ्कुरः किमर्थं सर्वदा न उत्पद्यते, प्रतिदिनं न उत्पद्यते ?
कदाचित् एव उत्पद्यते, अपि च कदा इति कथं निर्णयेत्, इति प्रश्नः |

उत्तरम्— एकस्य कार्यस्य उत्पत्तौ एकं कारणम् अस्ति चेत् न पर्याप्तं; सामग्री अपेक्षते | यथा घटं प्रति दण्डः कारणं, किन्तु केवलं दण्डः
अस्ति चेत् घटः उत्पद्यते इति वक्तुं न शक्यते | कारणसमुदायः— सामग्री— अपि अस्ति | कुलालः, मृत्, चक्रम्, इति एतत् सर्वं यदा
भवति, अपि च कुलालस्य ज्ञानम्, इच्छा, कृतिः अपि भवति, तदा एव घटस्य उत्पत्तिः जायते |

प्रश्नः— पुनः प्रश्नः उदेति यत् अङ्कुरस्य प्रसङ्गे तादृशी सामग्री बहुषु दिनेषु लभ्यते, तथापि तेषु सर्वेषु दिनेषु तस्य अङ्कुरस्य उत्पत्तिः न
जायते | सोमवासरे, मङ्गलवासरे, बुधवासरे, गुरुवासरे च एषु सर्वेषु दिनेषु सर्वा सामग्री आसीत्, किन्तु केवलं मङ्गलवासरे अङ्कुरः बीजात्
आगतः | तथा किमर्थम् ?

उत्तरम्— कार्यसामान्यं प्रति ईश्वरः, ईश्वरस्य ज्ञानम्, इच्छा, यत्नः; अपि च कालः, प्रागभावः, प्रतिबन्धकाभावः, अदृष्टम् इत्यादिकं
कारणम् | एतत् सर्वमपि सामग्री-पदेन स्वीक्रियते | अदृष्टं नाम धर्माधर्मौ; पापं पुण्यं च | विशिष्टकालः अपि कार्यस्य कारणम् | अदृष्टम् अपि
अपेक्षते | यः विषयः उपभोग्यते जीवेन, यस्मात् विषयात् भोगः जायते— सुखदुःखसाक्षात्कारः भोगः— सः भोगः कस्यचित् जीवस्य;
तस्य जीवस्य अदृष्टमपि अपेक्षते कार्यसामान्यं प्रति |

तर्हि अङ्कुरस्य उत्पत्त्यार्थम् एषां कः प्रसङ्गः ? येन जीवेन अङ्कुरात् उपभोगः, सुखदुःखसाक्षात्कारः यस्य जीवस्य भवितुम् अर्हति— जन्तोः
वा भवतु, मनुष्यस्य वा भवतु— यस्य कस्यापि तदुपभोगार्थं भवितुम् अर्हति— तादृशजन्तोः अदृष्टम् अपेक्षते, यस्य कृते अङ्कुरः उपभोगः |
अदृष्टवशात् एव कार्यम् उत्पत्तुम् अर्हति |

अपि च एतत् सर्वम् अस्माभिः न ज्ञायते | अदृष्टं—धर्मः अधर्मः—अस्माभिः न दृश्यते | अतः कदा सर्वाणि कारणानि उपस्थितानि इति
अस्माभिः न ज्ञायते | कार्यं यदा जायते, तदा 'अहो अधुना कारणानि स्युः' इति अनुमातुं शक्यते अस्माभिः |

आहत्य कार्यस्य एकमेव कारणं न भवति | सर्वा सामग्री या भवति कस्यचित् कार्यस्य, ताम् अपेक्षते | यस्मिन् दिने कार्यम् उत्पन्नं,
तत्पूर्वक्षणे इमानि सर्वाणि कारणानि सन्ति इति अनुमातव्यम् |

Swarup – June 2016